

Оксана КАЛИЩУК (Луцьк)

ДО ПРОБЛЕМИ СОКАЛЬСЬКОГО КОРДОНУ (за матеріалами міжвоєнної преси)

Українське модерне націотворення виявилось складним і суперечливим. Українцям після Першої світової війни не вдалося зберегти власну державність. За Ризьким мирним договором 1921 р. західноукраїнські терени опинилися у складі Другої Речі Посполитої; щодо Західної України стали вживати терміни “Східна Малопольща”, “східні креси”.

Питання “сокальського кордону”, що має важливе значення для розуміння суспільно-політичного життя у міжвоєнний період, так і не отримало належного висвітлення в історіографії (за винятком студій Яна Кенсіка¹ та Юрія Крамара², спеціальних досліджень цієї проблеми ми не зустрічали).

“Сокальський” кордон почав створюватися від моменту опанування Польщею західноукраїнських земель. Адже, на думку сучасників, із 1926 р. варто говорити про формування в національній політиці Другої Речі Посполитої регіоналізмів – волинського, гуцульського, бойківського, лемківського, а, власне, волинську регіональну політику характеризував “сокальський кордон”³.

У той час, головню, йшла мова про недопущення на теренах Волині впливів української Греко-католицької церкви⁴. Успішній реалізації цього завдання сприяв і національно-релігійний склад мешканців краю: у польській частині колишньої Волинської губернії, за переписом 1931 р., поляки разом з латинниками складали 15 %, євреї – до 10 %, а понад 2 млн. українців сповідували переважно православ’я⁵. Конкордат Польщі з Апостольською столицею 1925 р. обмежив діяльність Греко-католицької церкви: на північно-західних землях її вірні були підпорядковані римо-католицькій єпископії⁶. Водночас, робилися спроби окатоличення українських мешканців Волині (варто згадати хоча б відому справу Гриньок⁷).

¹ *Kęsik J.* “Kordon sokalski”. Problemy pogranicza galicyjsko-wołyńskiego w latach 1921–1939 // *Studia z dziejów prowincji galicyjskiej* / pod red. Adama Galosa. – Wrocław, 1993. – S. 125–155. – (Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia CXI, nr 1532).

² *Крамар Ю.* “Сокальський кордон” у контексті польсько-українських відносин у міжвоєнний період // *Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали Міжнародної науково-практ. конф. (21–22 листопада 1996 р.)*. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 259–262.

³ *іяр.* Чотири регіоналізми // *Батьківщина*. – Львів, 1937. – Ч. 12. – 28 березня. – С. 4.

⁴ *Dunin-Borkowski P.* Problem kordonu sokalskiego // *Biuletyn polsko-ukraiński*. – Warszawa, 1938. – Nr 31. – 21 sierpnia. – S. 329.

⁵ *Кульчицький С.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). – Київ: Альтернативи, 1999. – С. 269.

⁶ *Енциклопедія Українознавства*. – Т. 8. – С. 2939.

⁷ *Див.: Волиняк.* Загадочна подія на Волині. Про чудесне навернення 116 православних українців с. Гринки на римо-католицизм // *Діло*. – Львів, 1938. – Ч. 1. – 1 січня. – С. 4; *Волинські посли, Гринки й КОП* // *Там само*. – Ч. 11. – 18 січня. – С. 7; *Офіційні вістки про Гриньки*

Суперечки між греко-католиками та православними, які використовувала у своїх інтересах польська сторона, не були на користь українській справі. Орган Української соціалістично-радикальної партії “Громадський Голос” з цього приводу писав, що український народ не бажав і не бажає, щоб його ділили по регіонах, творили штучні “сокальські” кордони, лише тому, що Волинь православна, а Галичина греко-католицька, або з причини відмінностей розвитку Волині⁸. Як наголошував український теолог, літературознавець, публіцист Іван Коровицький: “Національна єдність будується взаємним пошануванням й довір’ям, – ніколи відгребуванням старих, вже похованих спорів, які тій єдності тільки шкодять”⁹.

“Сокальський кордон” зробив політичним явищем волинський воєвода Генрик Юзевський (Henryk Józewski, 1892–1981). Офіційно Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО) газета “Діло” стверджувала: “Проблема “сокальського кордону” твориться від самого початку існування польської держави та справжній “сокальський кордон” створив воєвода Г. Юзевський”¹⁰.

Саме розлога доповідь Г. Юзевського, цілком присвячена волинським справам, виголошена 2 грудня 1929 р., ознаменувала нову “волинську політику”¹¹. На думку воєводи, український рух Волині, з огляду на державні інтереси Польщі, мав одну істотну ваду – сильний галицький вплив. “Обставиною немалої ваги, – зауважив він, – було безпосереднє сусідство Волині зі Східною Галичиною, зі світом іншим, ніж Волинь, але також польсько-українським. Там панував інший уклад, австрійські традиції і войовничий польський і український націоналізм”¹².

Ця теза знайшла свою підтримку серед громадськості. На відмінностях у розвитку Галичини та Волині наголошував Сильвестер Гориніч, який під поняттям “сокальського кордону” розумів “роздвоєність українського життя в Польщі, обумовлена неоднаковою минувшиною і сьогоденням районів анексії австрійської та російської”¹³, що дозволяли йому стверджувати: “сокальський кордон” не є вигадкою адміністрації, а органічна, і перш за все внутрішня, вада української спільноти¹⁴. Тобто тут йде мова не про якусь конкретну лінію, а радше про різницю між субетносами у складі українського етносу. І, власне, зважаючи на це, було декларовано тезу, що ті українські світогляди в інтересах держави повинні розвиватися та еволюціонувати окремо¹⁵.

й околицю // Там само. – Ч. 14. – 22 січня. – С. 3; Баран С. Тучапи і Гриньки // Там само. – Ч. 19. – 28 січня. – С. 1–2; Справа Гриньок у соймі. Інтерпеляція посла д-ра Ст. Барана // Там само. – Ч. 33. – 15 лютого. – С. 9; Д-р С. Б. Становище уряду до подій у Гринька. Відповідь прем’єра Складковського, як міністра внутрішніх справ, на інтерпеляцію посла д-ра Степана Барана // Там само. – Ч. 74. – 5 квітня. – С. 7–8; Крик на показ і признання внутрі // Там само. – Ч. 66. – 26 березня. – С. 4 та ін.

⁸ “Сокальський” кордон // Громадський голос. – Львів, 1936. – Ч. 42. – 31 жовтня. – С. 2.

⁹ Коровицький І. Сокальський кордон // Вістник: Місячник літератури, мистецтва, науки й громадського життя. – Львів, 1938. – Річник VI. – Т. 1, кн. 1 (січень). – С. 48.

¹⁰ Проблема сокальського кордону. Нова стаття колишнього львівського воєводи Борковського // Діло. – 1938. – Ч. 183. – 21 серпня. – С. 5.

¹¹ Кучерена М. М. Волинський воєвода Ян Генрик Юзевський // “Роде наш красний...” (Волинь у долях краян і людських документах). – Луцьк: Вежа, 1996. – Т. II. – С. 181.

¹² Józewski H. Zamiast pamiętnika // Zeszyty Historyczne. – 1982. – Z. 60. – S. 73.

¹³ Horynicz S. Kordon sokalski // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1935. – Nr 2 (89). – 13 stycznia. – S. 12.

¹⁴ Ibidem. – S. 14.

¹⁵ SCIO. Problem kordonu sokalskiego // Wołyń. – 1938. – Nr 35. – 28 sierpnia. – S. 3.

Протестуючи проти тлумачення “сокальського кордону” як органічної внутрішньої вади української спільноти, Степан Скрипник наголошував, що його існування є результатом багатьох причин, зокрема релігійних, культурних, а передовсім впливу відмінних державних організацій на сукупність українського життя у межах Австрії та Росії перед війною, а відповідно відмінних шляхів, якими розвивалася політична думка українців Волині й Галичини¹⁶. У такому потрактуванні цей термін стосується лише однієї національної групи, оминаючи решту мешканців територій.

Як згадував сам Г. Юзевський, врешті-решт виникла ідея ізолювати українську Волинь від тогочасної Східної Галичини. У вересні 1931 р. волинський воєвода розробив секретний документ, який він подав міністрові внутрішніх справ Польщі. У ньому, окрім іншого, містилися конкретні пропозиції щодо тактики поступового відмежування північно-східних земель від галицьких воєводств. “Нинішня політична ситуація на Волині, – зазначав Г. Юзевський, – з огляду на сусідство зі Східною Малополющею зобов’язує здійснити певні кроки, що, з одного боку, запобігли би поширенню терористичних виступів, а з другого, – підкреслили б політичну окремішність Волині”¹⁷.

Волинський воєвода застерігав, що будь-які контакти волинських і галицьких українців були б дуже небезпечні. Саме в контексті вирішення цього завдання виникла ідея “сокальського кордону”: “Відтинаючи Волинь від Східної Малополющі, я відвертався від Львова – центра польської культури і польського інтелектуального життя, осередку української галицької думки, міста надзвичайно привабливого. Львова *semper fidelis**. Відрікався Львова як столиці Волині. В тодішній ситуації Львів не мав що розповісти Волині, а польська і українська ментальність Галичини могли волинське життя лише отруювати”¹⁸.

Втіленням такої позиції волинського воєводи стала практика ліквідації українських громадських утворень, головно тих, осередки яких знаходилися у столиці Галичини. В тогочасній пресі називалися дані понад 1000 українських установ, ліквідованих на Волині¹⁹. Влада Волинського воєводства заборонила діяльність культурно-освітніх (товариство “Просвіта”, “Рідна Школа” та ін.), суспільних (Союз Українок), парамілітарних (“Січі”, “Лугу”, “Сокола” та ін.), економічних (українська кооперація) установ та організацій, які діяли по той бік “сокальського кордону”. Ліквідували навіть Церковний Комітет, що його створив Луцький Церковний З’їзд 1927 р., завданням якого була боротьба за розмосковлення Православної Церкви²⁰.

Було заборонено поширювати українські книжки і пресу, що виходила в Галичині. Політичний та громадський діяч, публіцист, депутат Сейму у 1928–1939 рр. Степан Баран зауважував: “Найбільш характеристичною є цензорська практика на Волині супроти українських друків, виданих в Галичині

¹⁶ Manowce negacji i twórcza współpraca (Przemówienie pos. Stefana Skrypnika na komisji budżetowej Sejmu) // Wołyń. – 1935 (Rok III). – 3 lutego (Nr 6). – S. 2.

¹⁷ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 698. – Арк. 3. * *semper fidelis* (лат.) – завжди вірний.

¹⁸ Юзевський Г. Замість щоденника // “Роде наш красний...” – Т. II... – С. 194.

¹⁹ Borkowski P. Samorząd a strajk chłopski // Polityka. – Warszawa, 1938. – Nr 8. – 25 marca. – S. 2–3; *ік*. Сокальський кордон та холмсько-волинська пустка // Діло. – 1938. – Ч. 176. – 12 серпня. – С. 1.

²⁰ Сокальський чи риський кордон? // Там само. – 1936. – Ч. 106. – 14 травня. – С. 1–2.

(майже зправила у Львові), які тут перейшли легальну цензуру, не були тут і не є сконфісковані, та які щойно по довшому часі конфіскуються на Волині”²¹. Прикладом таких дій влади восени 1936 р. була заборона повітових старостів у Ковелі, Луцьку, Володимирі, Рівному поширювати такі українські календарі на 1937 р., видані легально у Львові чи інших східно-галицьких містах, як “На сліді”, “Український Кооператор”, “Молодий Українець”, “Селянський Календар”, “Золотий Колос”, “Криниця”, “Батьківщина”, “Для всіх”, “Український Інвалід”, “Сільський Господар”, “Червона Калина”, “Жіноча Доля”, “Приятель Народу” й інших. Те ж саме відбувалося і в 1937, і в 1938 рр.²² Передплачувати часописи українською мовою було фактично заборонено: як правило, вони не доходили до читачів, оскільки з пошти їх забирала адміністрація.

Сокальський кордон паралізував експорт національної свідомости на сусідні землі. Ліквідувавши легальні українські інституції з центрами у Львові, польська адміністрація Волині почала створювати нові організації, які діяли під державним контролем і мали реалізовувати ідею українсько-польської співпраці. Яскравим прикладом саме такого типу установи було Волинське Українське Об’єднання²³. У своїй програмі ВУО декларувало, що стоїть на ідеї федералізму, проблеми національних меншин можуть бути вирішені парламентом та урядом Речі Посполитої, а так званий “сокальський кордон” є природною межею, що розділяє два окремі українські організми, панівний у Галичині націоналізм є однаково шкідливим для того народу, як і комунізм, створена ж партія є єдиним репрезентантом української людности Волині²⁴.

Як стверджувало “Діло”, галичани не мали б жодних ображених амбіцій, якби ті новостворені установи, приймаючи національні ідеї та завдання, працювали над розбудовою культурно-освітнього та економічного життя місцевих українців²⁵. Натомість, відбувалося інше: ці організації не мали зв’язку зі селами і не мали жодного впливу на маси²⁶.

Не випадково у процесі обговорення можливої співпраці між галицькими та волинськими послами зробили такий висновок: “Злука з групою Певного була б найкращим засобом до зміцнення сокальського кордону: ніщо так не підірвало б авторитету українських політичних кругів Галичини на Волині, як саме порозуміння з Певним [...]. Проблема Сокальського кордону можна розв’язати однаково в інтересі держави й українців тільки тоді, коли угодовецький рух у Галичині стане такий поважний, що не буде страшна його експансія на Волині”²⁷.

Національні громади і спільноти зустріли “волинську політику” по-різному. Характеризуючи ситуацію, яка склалася довкола цієї проблеми, доктор філології,

²¹ Баран Ст. Цензура при сокальському кордоні // Там само. – 1938. – Ч. 72. – 2 квітня. – С. 1.

²² Там само.

²³ Кучерена М., Давидюк Р. Волинське Українське Об’єднання (1931–1939): Монографія. – Луцьк: Настир’я, 2001. – 420 с.

²⁴ Mędrzecki W. Wojwództwo Wołyńskie. 1921–1939: Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. – Wrocław, 1988. – S. 152–153.

²⁵ *ік.* Сокальський кордон та холмсько-волинська пустка // Діло. – 1938. – Ч. 176. – 12 серпня. – С. 1.

²⁶ Senex. Caveant consules! Льогіка фактів на Волині і її висновки // Там само. – 1935. – Ч. 186. – 16 липня. – С. 1–2.

²⁷ Юзефський, Певний-Косьцялковський, Мудрий // Там само. – 1936. – Ч. 3. – 3 січня. – С. 5.

дійсний член Наукового товариства імені Шевченка, публіцист Микола Сивіцький стверджував, що обабіч сокальського кордону зайняли позиції два суперники з протилежними, взаємовиключними інтересами: Юзевський, формуючи із малосвідомого волиняка лояльного обивателя, щоб згодом перетворити його на поляка, діяв, головню, на користь Польщі (що цілком зрозуміло); галичани ж, дбаючи про користь своєї нації, хотіли зробити волинянина патріотом, борцем за Україну, за власне майбутнє²⁸. Українська суспільність сподівалася на те, що перебування у складі однієї держави сприятиме об'єднанню українських земель та громади в одне ціле²⁹.

У 1935 р. проблема “сокальського кордону” була предметом переговорів між польською владою та представниками Української парламентської репрезентації щодо політики нормалізації українсько-польських стосунків. Зокрема, один із чільних діячів УНДО, посол Степан Вітвицький, покляючись на сен. Радзивілла, стверджував, що “так званий сокальський кордон є фікцією. [...] Вважаємо, що справа дозріла до того, щоби призадуматися над ревізією т. зв. волинського експерименту та йому подібних. Повторяємо не від нині, що треба усунути штучні забори, які розділюють частини того самого народу, та обняти одною системою правління цілу територію, заселену українським народом, бо ніяка сила не зуміє розірвати одної живої національної ідеї”³⁰. Українські діячі Галичини вказували, що це типовий акт свавілля і порушення конституції, яка гарантувала рівні права та не передбачала жодних внутрішніх кордонів. Однак, посилення на чинне законодавство (пресовий декрет від 7 лютого 1919 р., австрійський пресовий закон від 17 грудня 1862 р.³¹; уніфікаційний закон від 27 жовтня 1932 р., австрійський закон про товариства від 15 листопада 1867 р.³²) не мали жодних наслідків.

Поразка легальних методів боротьби і всієї легальної програми, репрезентантом якої було УНДО, спричинила активний розвиток, зміцнення і здобуття атракційності політичного підпілля – комуністичного та оунівського. Слід зауважити, що політика “сокальського кордону” могла стримати лише інституційний (і то в обмежених масштабах) – відчутний для адміністрації – інтеграційний вплив галицького українізму на життя волинян. Натомість, ця політика не могла запобігти не контролюваному владою, почасти підпільному, проникненню на Волинь впливу зі Львова. Детермінували це загальні умови життя у Другій Речі Посполитій. Між воєводствами Східної Малопольщі і Волинню щоденно курсувало кілька потягів. Чимало молодих волинян навчалосся в Галичині, де вони брали активну участь у тамтешньому політичному житті³³.

²⁸ Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – 2-е вид. – Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2000. – С. 70.

²⁹ Баран С. За повалення сокальського кордону // Свобода. – Львів, 1938. – Ч. 17. – 8 травня. – С. 5.

³⁰ Один нарід одна національна ідея. З промови посла д-ра Степана Вітвицького у сеймовій дискусії і над бюджетом міністерства внутрішніх справ 24 лютого 1936 р. // Там само. – 1936. – Ч. 9. – 8 березня. – С. 6–7.

³¹ Баран Ст. Цензура при сокальському кордоні...

³² Герасимович І. Рідна школа і сокальський кордон. З нагоди замітки “Бюлетину Польско-Українського” // Діло. – 1936. – Ч. 94. – 30 квітня. – С. 1.

³³ Kęsik J. Województwo wołyńskie pod rządami Henryka Józewskiego // Niepodległość i Pamięć. – 2008. – Nr 1 (27), cz. 1. – S. 189–190.

Ілюстрацією такого становища можуть слугувати спогади Василя Кука: “Волинь до Першої світової війни належала Росії, там була поширена російська мова, школи були російськими і майже вся інтелігенція розмовляла російською. Я почув вперше російську мову, коли їхав в поїзді на Волинь. Сидів у купе, і там розмовляли російською, і ні слова не зрозумів з того. Бо то воно тільки здається, що мови схожі. І ось цей кордон нам треба було зламати. І почали його ламати в той спосіб, що налагоджували зв’язки з волинськими студентами, які навчалися у Львові. Ті студенти з Волині, які навчалися у Львові, у Любліні в Католицькому університеті, ставали націоналістами. Через них ми знаходили місцевих людей на волинському селі. І ось вже у 1932–33 роках я возив до Рівного літературу, конкретно до Робітницького побіля Клевая. Там все було інше, ніж на Галичині. Все, навіть їжа, було незнайоме. Коли люди їхали з Галичини за Броди, то казали “ми були в Росії”, не на Волині, а “в Росії”, так само ті, що їхали з Волині до Львова казали “ми були в Австрії”. І то питання “Росії” і “Австрії” стояло ще довго”³⁴.

Отож, можливості особистих контактів були практично необмежені. Як зауважують сучасні дослідники, галицькі українські націоналісти легко проникали на Волинь попри т. зв. сокальський кордон, рівно ж як і безкарно через радянсько-польський кордон прибували радянські агітатори³⁵. Більше того, формальні труднощі, створені волинською адміністрацією, давали додатковий стимул до розповсюдження крайніх радикальних організацій, нав’язували необхідність застосовувати конспіративні методи³⁶. В краї поширювалися комуністичні впливи, що не могло влаштовувати провідників українства: народні маси, серед яких аполітична культурно-національна праця була неможлива, стали дуже податливим тереном для успішної нелегальної максималістичної, комуністичної акції. “Остання прибрала такі величезні розміри й дійшла до такого високого потенціалу, що автори концепції “вспулжиця” зжахнулися; вони побачили, що на Волині кипить і то чимраз дужче”³⁷.

Уже 1933 р. Г. Юзевський визнав, що політичне життя волинських українців, досить примітивне на початку 30-х років, значно пожвавилось, а “Волинь знов є тереном особливо інтенсивних атак Малопольщі – атак за прорив “сокальського кордону”³⁸. Не випадково, коментуючи проблему “сокальського кордону”, Мечислав Сморовінський у своєму рапорті зауважив, що сокальський кордон не лише не існує, але навпаки, його фіктивна наявність значною мірою присипляє чуйність влади на деструктивні впливи, що йдуть із Малопольщі (Галичини)³⁹.

При цьому в українській галицькій громаді склалося розуміння того, що й вона не зробила все можливе для вирішення проблеми “сокальського кордону”.

³⁴ Кук В. На боротьбу була здатна лише молодь / вів розмову Олександр Маслак. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.observer.sd.org.ua/news.php?id=1995>

³⁵ Snyder T. Rekonstrukcja narodów: Polska, Ukraina, Litwa i Białoruś 1569–1999 / przeł. Magda Pietrzak-Merta. – Sejny: “Pogranicze”, 2006. – S. 166.

³⁶ Триумф і трагедія Генріка Юзевського // Волинь. – 2007. – Ч. 8. – С. 111.

³⁷ Тугейшій. По тім боці сокальського кордону. (Кореспонденція з Волині) // Діло. – 1936. – Ч. 266. – 25 листопада.

³⁸ AAN, MSW, UWW, sygn. 979/85, k. 3.

³⁹ Stawewski P. Polityka wołyńska Henryka Józewskiego w świetle nieznanych źródeł z lat 1935–1936 // Przegląd Wschodni. – 1997. – T. IV. – Z. 1 (13). – S. 202.

Журналіст, пресовий референт Української парламентарної репрезентації 1925–1930 рр. Іван Кедрин зазначив: “Однак не в цьому річ, що робить хтось інший, – річ у тому, що робимо ми, галичани, наші галицькі установи та всі за наш галицький колектив морально відповідальні чинники. І тут саме стверджуємо величезне відхилення “ножиць” – між нашою зарозумілістю і претенсіями мати опінію в усіх українців-негаличан “піємонтом” та між нашою справжньою турботою бути ним для негаличан”⁴⁰.

Ще критичніше висловлювалися пропольські волинські діячі, стверджуючи, що до 1928 р. галицький провід взагалі не цікавився волинськими справами і лише з відмовою від бойкоту виборів галицькі політичні партії посунули на Волинь і пробували опанувати вже існуючі культурно-освітні та господарські структури⁴¹.

Ймовірно, найефективніший рецепт прориву цього штучного кордону дав ще 1929 р. громадський діяч, поет, прозаїк Роман Купчинський, коли в одному із своїх фейлетонів просив “цвіт українського народу двох нерозсліджених країн” руйнувати всі кордони, адже ніякі гармати, ані динаміти не зможуть розбити тієї ненависної стіни розбрату. І лише “маленький хлопчина, якому на ім’я Амор, розвалить її і зрівняє з землею”, а тому благає молодь посилати свої мрії “голубами сизокрилим” через Сокальський кордон і закликає “Галицькі дівчата! Беріть у полон волинських козаків! Волинські козаки! Піддавайтеся дочкам Наддністрянської Галичини! Тоді напевно розпадеться в порох грізний Сокальський кордон. А коли б хто і захотів шукати границі між вами і нами – не знайшов би її. Бо чи існує яка границя на біленькій постелі подружній?!”⁴².

⁴⁰ *Ік. Галицький Піємонт у деклямації і дійсности* // Діло. – 1937. – Ч. 163. – 28 липня. – С. 1.

⁴¹ Дещо про сокальський кордон // Волинське Слово. – Луцьк, 1938. – Ч. 24. – 25 серпня. – С. 1.

⁴² *Чіпка Г. Ломім кордон* // Діло. – 1929. – Ч. 122. – 4 червня. – С. 4.